

MICHAŁ SIERBA

INSTYTUT HISTORII PAN*

 <https://orcid.org/0000-0002-3237-4635>

Powinności mieszkańców miasta Tykocin według inwentarza z 1772 roku

Streszczenie. Krytyczna edycja źródłowa poświęcona została powinnościom ludności zamieszkującej podlaskie miasto Tykocin. Jest to fragment inwentarza z 1772 r., spisane po śmierci właściciela Tykocina – Jana Klemensa Branickiego. Podstawą źródłową edycji jest kopia sporządzona na podstawie aktu wpisanego do akt grodzkich brańskich. Dziś znajduje się ona w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zespole Archiwum Roskie w dziale Akta Majątkowo-Prawne pod sygnaturą 122. Wzmiankowane powinności dotyczą zarówno chrześcijan, jak i Żydów zamieszkujących miasto. W tym fragmencie inwentarza opisano również opłaty, daniny i robocizny czynione przez różne grupy zawodowe. Ustęp ten zawiera też dodatkowe informacje, m.in. o miarach, przepisach porządkowych, targach i jarmarkach w Tykocinie.

Słowa kluczowe: powinności, Tykocin, małe miasta, Podlasie, Archiwum Roskie.

Tykocin to dziś miasteczko położone w województwie podlaskim, w powiecie białostockim. W czasach I Rzeczypospolitej stanowił stolicę powiatu znajdującego się w ziemi bielskiej województwa podlaskiego.

Powinności ludności tego miasta według inwentarza z 1772 r., które obejmuje prezentowana tu edycja źródłowa, stanowią fragment większego dokumentu. W zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w zespole Archiwum Roskie w dziale Akta Majątkowo-Prawne pod sygnaturą 122¹ znajduje się pośmiertny inwentarz

* E-mail: michal_sierba@wp.pl

¹ Dawna sygnatura 82. Archiwum Roskie [dalej: ARos] jest od dłuższego czasu w trakcie opracowania, w związku z tym w przyszłości sygnatura i nazwa działu mogą ulec zmianie.

dóbr należących do Jana Klemensa Branickiego h. Gryf (zm. 1771), który został spisany w 1772 r. Pełna i dość długa nazwa dokumentu brzmi: „Inwentarz dóbr wszystkich w województwie podlaskiem ziemi bielskiej sytuowanych, tudzież w Wielkim Księstwie Litewskim w powiecie grodzieńskim będących, jako też w województwie ruskiem w ziemi przemyskiej leżących, także w województwie krakowskim znajdujących się oraz całej substancji i wszystkich rzeczy ruchomych, jako to w klejnotach, w złocie, we srebrze, cynie, miedzi, pałacach, budynkach, oborach, stadach, cugach, karetach, remanentach pieniężnych, a wszelkich w szczególności sprzętach w tym stanie i sytuacji, gatunku, wielkości i samej istocie, jak się po śmierci świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Jana Klemensa Hrabi na Ruszczy, na Tycynie, Tykocinie i Branicach Branickiego kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, Orła Białego, Złotego Runa i Świętego Andrzeja Orderów kawalera, męża mego pozostałej prawom moim zapisowym i dożywotniemu podpadających, z obowiązku powszechnego prawa, ustawami Rzeczypospolitej przeznaczonych, na stan wdowi ściągającego się, przeze mnie pozostałą małżonkę w roku tysięcznym siedemsetnym siedemdziesiątym drugim spisany”. Inwentarz został wniesiony do grodu brańskiego w tym samym roku. Nie zachował się oryginał dokumentu, jak również księga grodzka brańska z tego roku. Do naszych czasów przetrwała tylko kopia inwentarza sporządzona na podstawie oblatowanego aktu. Fragmentaryczną kopię tego inwentarza można odnaleźć w rękopiśmiennych tzw. Tekach Glinki sporządzonych przez Jana Glinkę², jak również w warszawskich „Kapicjanach”³. Rozproszone kopie krótkich fragmentów dokumentu można spotkać również w wielu innych zespołach archiwalnych i literaturze przedmiotu.

Część dokumentu, którą obejmuje niniejsza edycja, znajduje się na kartach 327–330. Tekst jest odręczny, spisany na kartach o formacie zbliżonym do A4. Fragment niniejszego inwentarza, dotyczący powinności ludności żydowskiej w Tykocinie, został wydany drukiem przed laty przez Anatola Leszczyńskiego⁴. Jednak

² *Katalog Teki Glinki*, cz. 1–3, oprac. T. Zielińska, Warszawa 1969–1971.

³ Por. m.in. Wypisy z ksiąg ziemskich tykocińskich (1790–1809), Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego „Kapicjana”, sygn. 41, s. 619–628.

⁴ *Żydzi ziemi bielskiej w dokumentach XVII–XVIII w.*, wyd. A. Leszczyński, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1980, nr 4, s. 124–125.

ze względu na aspekty porównawcze i tworzenie przez powinności wszystkich mieszkańców Tykocina pewnej całości zasadne jest wydanie tekstu obejmującego powinności wszystkich mieszkańców tej miejscowości.

Inwentarze należą do źródeł pisanych, bezpośrednich, aktowych, gospodarczych. Tego rodzaju dokumenty cechują się dużą wiarygodnością ze względu na cel, tryb i osobę spisującą. Najczęściej inwentarze dóbr sporządzano przy zmianie osoby zarządzającej majątnością, oddaniu jej pod zastaw lub przy zmianie właściciela. W tym przypadku chodzi o ostatnią z możliwości. Jan Klemens Branicki (kasztelan krakowski i hetman wielki koronny) zmarł 9 października 1771 r. Dobra po nim w dożywocie przejęła jego trzecia żona Izabela z Poniatowskich Branicka, na polecenie której inwentarz ten został spisany i oblatowany w grodzie brańskim.

Prezentowana tu edycja źródłowa jest częścią większego cyklu. Jest to trzeci opublikowany opis powinności mieszkańców Tykocina w XVIII w. Wcześniej ukazały się edycje dla lat 1701⁵ i 1727⁶. Te i inne teksty źródłowe⁷ wraz z szeregiem artykułów⁸ wpisują się w rozpoczęte przez niżej podpisanego badania nad tematem powinności mieszkańców miast na terenie ziemi bielskiej i Podlasia w XVI–XVIII w.

Edycja tekstu została w większości przeprowadzona według wskazań instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego⁹. Pisownia została zmodernizowana, tak by odpowiadała dzisiejszej ortografii. Przykładowo w odpowiednich miejscach litery -s, -c, -z, -a, -e, -n, -o, -q oddawano jako -ś, -ć, -ź, -ż, -ą, -ę, -ń, -ó, -k. Literę -x

⁵ *Powinności mieszczan tykocińskich według inwentarza z 1701 r.*, wyd. M. Sierba, „Przegląd Nauk Historycznych” 2016, R. XV, nr 1, s. 229–248.

⁶ *Powinności miejskie Tykocina według inwentarza z 1727 r.*, wyd. idem, „Studia Podlaskie” 2013, t. XXI, s. 321–330.

⁷ *Lustracja województwa podlaskiego 1602 r.*, wyd. idem, Warszawa 2017; *Potwierdzenie i rozszerzenie aktu nadania prawa magdeburskiego Orli (1643 r.)*, wyd. idem, „Przegląd Nauk Historycznych” 2012, R. XI, nr 1, s. 129–136.

⁸ M. Sierba, *Powinności ludności wiejskiej dóbr orlańskich w latach 1585–1695*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2017, nr 47, s. 7–22; idem, *Powinności mieszkańców radziwiłłowskiej Orli w latach 1614–1695*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 2017, t. XL, nr 1, s. 31–48; idem (rec.), *Małgorzata Choińska, Powinności mieszczan w mieście królewskim, a w mieście prywatnym: przykład Tykocina w XVI–XVIII w.*, „Studia Podlaskie” 2008/2009, t. XVIII, „Studia Podlaskie” 2014, t. XXI, s. 385–396.

⁹ K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, Warszawa 1957.

oddawano jako -ks (np. „xiądz” zmieniono na „ksiądz”). Literę -y w edycji zapisywano jako -y, -i, -j lub połączenia tych liter. W teście pojawiały się również przypadki, kiedy literę -o zamieniano na -u lub -ą (np. „wielo” na „wielu”, „święto” na „świętą”), -ę na -e lub -y (np. „użytecznę” na „użyteczne”, „powinnę” na „powinny”), -o na -a lub -ą (np. „kożdego” na „każdego”, „wino” na „winą”), -sz na -ż lub ś (np. „tesz” na „też”, „czyszcic” na „czyścic”), -dz na -ć (np. „bydz” na „być”). Zamieniano również literę -ą na -o lub -ę w miejscach, gdzie budowa zdania wskazywała na taką formę (np. w zdaniu: „Placowe także płacą, ale nie z każdego jednako-
wą” zamieniono ostatni wyraz na formę „jednakowo”). Zostawiono oryginalne formy słów zakończonych na -em i -emi (np. „dawne-
mi”, „wszystkiem”). Rozdzielano również niektóre wyrazy, które były w oryginale pisane łącznie. Zostawiono w oryginalnej formie brzmienie miasta Tykocin i jego odmiany (zwłaszcza „tykockiego” nie zamieniano na tykocińskiego). Jeśli w źródle pojawiały się różne wersje zapisu danego słowa, zostawiono je w formie oryginalnej. Użyto w tekście skrót „JMci” – co znaczy Jego Mości (Miłości). Pojawia się również w edycji liczba mnoga „Ichmościów”, co w oryginale było zapisane jako „Imciów”. Zmodernizowano pisownię liczb, co jednak za każdym razem zaznaczono w przypisie tekstowym. W przypadkach, gdy pisarz ewidentnie opuścił jakąś literę, została ona dopisana w nawiasie kwadratowym. W przypisach tekstowych zaznaczono poważniejsze pomyłki pisarza. Przypisy rzeczowe objaśniają niejasne pojęcia, miary, osoby i miejscowości występujące w tekście. Interpunkcja została zmodernizowana, układ tekstu zaś zmieniony poprzez wyodrębnienie akapitów.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Org.: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Roskie, Akta Majątkowo-Prawne, sygn. 122.

[k. 327] Powinności miasta Tykocina¹⁰

Czynszu mieszczanie z każdej włóki na mieście zasianej do zamku tykockiego¹¹ corocznie po złotych dwadzieścia i dziesięciny pieniężnej z włóki po złotych osiem^a do kościoła farnego Księży Misjonarzów¹² jesienią wypłacać powinni.

Placowe¹³ także płacą, ale nie z każdego jednakowo, gdyż jedne są użyteczne, a drugie żadnego nie czynią zysku, których *seorsim* każdego jest opisanie w wyższym wyrażeniu¹⁴.

Podwody¹⁵ od mieszczan katolików do Białegostoku¹⁶ i w inną stronę za mil¹⁷ cztery, na własną skarbową potrzebę, jeździć powinni

^a W oryginale: „osm”.

¹⁰ Tykocin – miasto położone w dzisiejszym województwie podlaskim w powiecie białostockim. Tykocin uzyskał prawo miejskie chełmińskie najprawdopodobniej przed 1423 r. Nadano mu je ponownie lub rozszerzono w 1425 r. Później zamieniono je na magdeburskie. Do 1425 r. było to miasto należące do książąt mazowieckich, po czym przeszło pod władanie wielkich książąt litewskich. W latach 1433–1542 Tykocin znajdował się w ręku litewskiego rodu Gasztoldów, następnie do 1661 r. był królewszczyzną. W 1661 r. Stefan Czarniecki uzyskał Tykocin *iure hereditario* za zasługi wojenne. Czarniecki przekazał go następnie swojej córce Aleksandrze Katarzynie – żonie Jana Klemensa Branickiego, marszałka nadwornego koronnego. W ręku Branickich miasto pozostało do 1771 r., gdy zmarł ostatni przedstawiciel rodu Jan Klemens Branicki, hetman wielki koronny. Do 1808 r. Tykocin jako dożywocie trzymała jego żona Izabela z Poniatowskich.

¹¹ Nie chodzi tu dosłownie o zamek-twierdzę, bo ten był już w tym czasie zniszczony i niewykorzystywany. Chodzi o urząd zarządzających dobrami tykocińskimi.

¹² Księża Zgromadzenia Misji zostali sprowadzeni do kościoła farnego w Tykocinie w 1751 r. przez Jana Klemensa Branickiego. J. Łupiński, *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź 2011, s. 53–62.

¹³ Placowe – opłata od użytkowania placu na terenie miasta.

¹⁴ Chodzi tu o wcześniejszą część inwentarza. Por. Inwentarz dóbr pozostałych po śmierci J.K. Branickiego 1772 r., AGAD, ARos, Akta Majątkowo-Prawne, sygn. 122, k. 287v–327.

¹⁵ Podwody – posługa komunikacyjna na rzecz właściciela dóbr, polegająca na dostarczeniu mu lub jego sługom koni lub wołów, czasem również przewiezienie przedmiotów za pomocą własnych zwierząt i wozu.

¹⁶ Białystok – miasto, dziś stolica województwa podlaskiego. Centrum dóbr Jana Klemensa Branickiego.

¹⁷ Nie wiadomo, o jaką milę chodzi. W epoce staropolskiej mila mała liczyła 6350 m, średnia 7030 m, wielka zaś 7810 m. W epoce reform stanisławowskich

według dawnego zwyczaju¹⁸. A gdy tego usilna nastąpi potrzeba i dalej jeździć mogą. A że niektórzy mieszczenie chcą się uwolnić od podwód – koni ani wołów w mieście trzymać nie chcą, ale tylko na stronach trzymają, za czym urząd pod winą grzywien czternastu przestrzegać powinien tego, aby każdy, który ćwierć grun[k. 327 v]tu zarabia, nie na stronie, ale w domu sprzężaj¹⁹ konserwował albo gdyby który żadnego sprzężaju nie miał, tedy *ad proportionem*^a drugich najmować starał się i równie z drugimi powinność odbywał. A jeżeliby wcale nie miał sposobu do najęcia, tedy pieszą z listami o mil cztery. Równie i komornicy w mieście będący chodzić mają.

Tłoki²⁰ do żniwa z miasta do folwarków z dawnych czas należące do kluczków stelmachowskiego²¹ i lipnickiego²² po trzy dni do oziminy²³, a po trzy dni do jarzyny²⁴ *excepto* magistratu, jako to: burmistrza, pisarza, gmińskiego, ławników, rajców, bez żadnej *excepty* nie tylko mieszczenie, ale i komornicy oraz winnicy²⁵, słodarze – tak u mieszczań, jako i u Żydów służący i mieszkający, odbywać powinni pod winą grzywiny jednej i zapłaceniem groszy piętnastu na najęcie natychmiast inszego żeńca.

Bruki wszelkie w tym mieście będące, a mianowicie w rynkach, każdy przed domem swoim reparować stare, podnosić opadłe, gdzie nie masz nowe dawać, tak mieszczenie, jako i Żydzi, jako też i w ulicach w równym porządku utrzymać wszyscy generalnie są obowiązani.

^a W oryginale forma: „*ad proporcyonem*”.

milę wielką zmniejszono do 7407 m. A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, t. I, Warszawa 1990, s. 919.

¹⁸ Obowiązek dostarczania podwód został odnotowany już w lustracji z 1576 r. *Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław-Warszawa 1959, s. 91.

¹⁹ Sprzężaj – zwierzęta pociągowe (woły i konie).

²⁰ Tłoka – pańszczyzna nadzwyczajna przy żniwach.

²¹ Klucz stelmachowski składał się z folwarku stelmachowskiego i wsi: Pajewo, Leśniki, Łopuchowo, Radule, Broniszewo, Stelmachowo, Sierki. Inwentarz dóbr pozostałych po śmierci..., k. 332v–344v.

²² Klucz lipnicki składał się z folwarku lipnickiego i wsi: Sawino, Sanniki, Siekierki. *Ibidem*, k. 356v–364.

²³ Ozimina – zboże ozime.

²⁴ Jarzyna – zboże jare.

²⁵ Winnik – wytwórca gorzałki.

Rynsztoki i kanały w mieście pokopane^a i ocembrowane²⁶. Każdy gospodarz obojej religii wyprzątać, czyścić i reparować raz w raz obligowani będą i nie tylko w rynku, ale i w ulicach, i zaułkach wszystkich.

Aby porządek czystości zachowany był, jest dawny obowiązek gnoje oraz aby ścieku wodom nie tamowały, każdy z przed siebie gospodarz pod winą grzywien czternastu wywozić powinien.

Miary w tym mieście sprawiedliwe zachowane być mają, jako to: do zboża kwarta korzec warszawski²⁷ w sobie mająca, garniec flasz trzy gdańskie²⁸, funt gwic[h]towy²⁹ i bezmianowy³⁰ gdański³¹, łokieć warszawski³² o calach dwudziestu czterech. Zgoła takie wagi i miary być powinny jako we w całym województwie podlaskim przez Ichmościów Panów Podwojewodzych są ustanowione i uregulowane. Jeżeliby zaś kto z obywatelów tykockich miarę czy wagę fałszować miał za sprawiedliwym o tym przeświadczeniem, takowy [k. 328] grzywien trzy – dwie na zamek, a jedną magistratowi – zapłacić i turmy miejskiej trzy dni, nie wychodząc z niej, siedzieć powinien będzie.

Brachę³³ robiący gorzałkę od kotła jednego co tydzień po beczce o garncach pięćdziesiąt^b do folwarków stelmachowskiego, lip-

^a W oryginale forma: „po=kopane”.

^b W oryginale: „pięciudziesiąt”.

²⁶ Ocembrowanie – zabezpieczone, umocnione, opatrzone ścianami drewnianymi.

²⁷ Korzec warszawski według konstytucji z 1764 r. był 1/30 łasztu, składał się zaś z 32 garnców i wynosił około 120 l. *Volumina legum* [dalej: *Vol. leg.*], wyd. J. Ohryzko, t. VII, Petersburg 1860, s. 145; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2005, s. 170.

²⁸ Skoro korzec miał około 120 l i składał się z 32 garnców, garniec zaś składał się z 3 flasz gdańskich, to flaszka gdańska miała pojemność około 1¼ l.

²⁹ Słowo „gwichtowy” pochodzi od słowa „gwich”, które oznacza wagę szalkową lub odważniki. *Słownik języka polskiego*, oprac. S. Linde, t. I, cz. 2, wyd. 1, Warszawa 1808, s. 810.

³⁰ Słowo „bezmianowy” pochodzi od słowa „bezmian”, którym określano rodzaj wagi bez szal. *Słownik języka polskiego...*, t. I, wyd. 2, Lwów 1854, s. 81.

³¹ Bliżej nieznana miara. Funt warszawski wg konstytucji z 1764 r. stanowił 1/32 kamienia, sam zaś dzielił się na 32 luty. W dzisiejszych miarach wynosił około 407 g. W drugiej połowie XVI w. funt był minimalnie lżejszy i ważył 405 g. Również dzielił się na 32 luty. *Vol. leg.*, s. 145; J. Szymański, *op. cit.*, s. 172.

³² Łokieć warszawski według konstytucji z 1764 r. składał się z 2 stóp, 4 ćwierci, 8 dłoni lub 24 palców (cali). W przeliczeniu na dzisiejsze miary wynosił około 59,6 cm. *Vol. leg.*, s. 145; *Historia Polski*, t. II (1764–1864), cz. 4, red. S. Kieniewicz, W. Kula, Warszawa 1958, s. 12.

³³ Bracha – drożdże gorzałczane lub wywar gorzałczany. Efekt uboczny pędzenia gorzałki. Bracha zostaje w kotle po odlaniu z niego trunku. Najczęściej przeznaczano ją jako dodatek do paszy dla krów lub świń.

nickiego i Nowej Wsi³⁴ dawać obowiązani – na co dyspartymen³⁵ ekonomiczny być powinien.

Jarmarki i targi dawnymi przywilejami³⁶ w tym mieście ustanowione, to jest jarmarków trzy na rok: pierwszy na Świętą Trójcę³⁷, na święty Franciszek [4 X], trzeci zaś na święty Michał [29 IX]. Targów także trzy na tydzień, to jest w niedzielę, wtorek i piątek.

Młynarze rzeczni cieślów rocznych na robotę zamkową swoim kosztem trzymać dwóch, a wiejscy jednego za rekwizycją bez żadnej rekompensy. Posyłać mają prócz tego rzeczni młynarze leguminę³⁸ dla flisów, na statki wraz z rybakami wozić czółnami, gdy tego potrzeba wyciągać będzie. Powinni zboże na potrzebę skarbową pytlować i mleć co potrzeba bez miarki mają za powinność. A jeżeliby który młynarz pytła nie miał, to do innego młyna odwióz[ł]szy, staraniem swoim spytlować i do skarbu mąkę pytlową odwieźć jest obligowany. Oprócz tego rzeczni młynarze chobotnie³⁹ mieć mają i gdy się zimą zepsuje woda i ryby na dół uchodzą pod kołem młyńskim, każdy z nich zastawiać powinien przy widzu zamkowym i cokolwiek ryb z takowego połowu być może – połowa dworowi,

³⁴ Nowa Wieś – miejscowość na południe od Trzciannego. Należała do klucza trzciannińskiego w ramach dóbr tykocińskich. Mimo że w dalszej części inwentarza mowa jest o folwarku „trzciańskim” (Inwentarz dóbr pozostałych po śmierci..., k. 345), to późniejsze źródła wspominają o „nowowiejskim”. Regestr rachunkowy dóbr tykocińskich 30 IX 1799 – 30 VII 1800, AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku [dalej: ABB], sygn. 22, s. 6; Preliminarz budżetowy dóbr tykocińskich sporządzony 8 XII 1796 r., AGAD, ABB, sygn. 23, s. 19; Preliminarz obrotów ziarna w dobrach tykocińskich sporządzony 1 X 1806 r., AGAD, ABB, sygn. 23, s. 28–29; Sumariusz prowentów dóbr tykocińskich w roku 1802 sporządzony, AGAD, ABB, sygn. 35, s. 5–5a.

³⁵ Dyspartymen – przydział, rozdzielenie.

³⁶ Władysław IV przywilejem z 25 II 1642 r. potwierdził jarmarki na święto Trójcy Świętej, św. Franciszka i św. Marcina, dniem targowym zaś ustanowił wtorek. AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych [dalej: ZDP], nr 4146. W inwentarzu z 1701 r. wymieniono tylko dwa pierwsze jarmarki, dniami targowymi zaś były niedziela, wtorek i piątek. *Powinności mieszczan tykocińskich...*, s. 242. Nie wiadomo, od kiedy jarmarki zaczęły odbywać się na św. Michała. Możliwe, że jest to błąd spisującego inwentarz. W późniejszym czasie liczba jarmarków zwiększyła się do sześciu, jednak żaden nie odbywał się 29 IX. Powrócił za to jarmark na św. Marcina. M. Choińska, *Spoleczeństwo miasta Tykocina w XVIII i XIX w.*, Białystok 2013 [rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. J. Maroszka, mps], s. 307–308.

³⁷ Jest to święto ruchome, które wypada w pierwszą niedzielę po Zielonych Świątkach.

³⁸ Legumina – rośliny takie jak groch, bób, niektóre zboża, z których można otrzymać kaszę.

³⁹ Chobotnia – sieć rybacka zastawiana przy upustach.

a druga temu czyja chobotnia dostawać się powinna, gdy zaś chobotnie zastawione będą, młynarze z mlewem na ten czas wstrzymać się mają. W groblach oraz dziur dla żaków⁴⁰ robić nie powinni, ani ich zastawiać pod utraceniem na zawsze wolności wszelkiego łowienia. Podatkowanie zaś ich w osobnym opisanu przy każdym młynie wynajdzie każdy.

Rybacy co rok przy czynszu płacili do skarbu złotych dwieście czterdzieści, a że do czasu świętej pamięci Jaśnie Oświecony Pan⁴¹ defalkował⁴² przez połowę do dalszej [k. 328 v] łaski swojej, więc tedy tylko złotych sto dwadzieścia dają. Do niczego nie są pociągani oprócz porcji JMci Panu Ekonomowi z dawna praktykowanej we śróde, piątek i sobotę na każdy dzień na trzy półmiski, za co placowego z dawnych czas nie płacą⁴³.

Most i tama na rzece Narwi⁴⁴ idąc pomiędzy austerią mostową i alumnat⁴⁵ poczynający się, którego od wrót austerii mostowej do mostu ku bernardyńom dawnej fundacji⁴⁶.

⁴⁰ Żak – rodzaj sieci rybackiej.

⁴¹ Jan Klemens Branicki (1689–1771) – sprawował liczne urzędy, z tego najważniejsze: kasztelana krakowskiego (od 1762), hetmana wielkiego koronnego (od 1752), wojewody krakowskiego (od 1746), hetmana polnego koronnego (od 1735). Był synem Stefana Mikołaja Branickiego i Katarzyny z Sapiechów. Miał trzy żony: Katarzynę Barbarę z Radziwiłłów, Barbarę z Szembeków i Izabelę z Poniatowskich. Branicki był jednym z największych i najbogatszych magnatów w Rzeczypospolitej XVIII w. Po ojcu odziedziczył ogromne dobra ziemskie, w tym majątność tykocińską. W. Konopczyński, *Branicki Jan Klemens (1689–1771)*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. II, Kraków 1936, s. 404–407.

⁴² Defalkował – odpuścił.

⁴³ Już pomiaru włóczna, która w Tykocinie miała miejsce w 1559 r., wprowadzała dawanie ryb staroście tykocińskiemu dwa razy w tygodniu – w środę i sobotę. A. Jabłonowski, *Podlasie, cz. 3*, [w:] *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI, Warszawa 1910, s. 162. Według inwentarza z 1701 r. „starsi cechowi rybacy [...] do kuchni pańskiej od roku do roku i od lodu do lodu w każdym tygodniu we środę, w piątek i sobotę po cerbatce [...] dawali. [...] Młodszy zaś rybacy [...] mniejszą cerbatkę [...] w też dni, w które i starsi, i co tydzień dawać powinni”. *Powinności mieszczan tykocińskich...*, s. 243.

⁴⁴ Narew – jedna z największych polskich rzek, prawy dopływ Wisły.

⁴⁵ Alumnat tykociński – przytułek dla weteranów wojskowych ufundowany przez Krzysztofa Wiesiołowskiego w 1633 r. Istnieje do dziś. Był i jest to pierwszy budynek na prawo od mostu, idąc w stronę miasta. M. Sierba, *Tykociński przytułek wojskowy w XVII w. – funkcje społeczne i militarne*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2015, nr 95, s. 89–98.

⁴⁶ Bernardyni zostali sprowadzeni do Tykocina w 1480 r. przez Marcina Gasztołda – ówczesnego właściciela miasta. AGAD, ZDP, sygn. 8932. Ulokował ich na pierwszej tzw. kępie (wyspie) na Narwi obok miasta. Rozpoczął budowę kościoła i klasztoru, co zostało dokończzone dopiero przez jego syna Olbrachta. Zygmunt

	Mostów łokcie	Tamy łokcie
Idącego mostu z dylów układanego	35	
Z ulicy od bruku do tamy brukowanej przed starą fundacją księży bernardynów	357	
Od tego mostu ku zamczysku ⁴⁷ tamy sypanej i kamieńmi układzonej		294
Mostu pod zamczyskiem z dylów kładzonego	171	
Od zamczyska do tamy kamiennej ku Tatarom ⁴⁸ idąc mostu z dylów kładzonego	126	
Przy tym tamy kamiennej		252
Za nią mostek mały z dylów kładziony	17	
Tamy za nim wciąż idącej		264
Za tamą znowu mostek z dylów kładziony	39	
Za tym tamy kamiennej		225
Mostek z dylów	20	
Tamy kamiennej		80

August, chcąc przenieść bernardynów z wyspy, ufundował w mieście przy Nowym Rynku drewniany konwent z kościołem. Zakonnicy po śmierci króla nie przenieśli się tam i pozostali w swej dawnej lokalizacji. AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. LVI, sygn. 292, k. 11v; W. Jarmolik, *Znaczenie i funkcje Tykocina w XVI i XVII w. Królewska historia miasta, „Białostoczczyzna”* 1991, nr 3, s. 5–6; W. Murawiec, *Tykocin, [w:] Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 392. Około 1768 r. rzeka uszkodziła mury i fundamenty zabudowań na wyspie. W związku z tym Jan Klemens Branicki postanowił wybudować w mieście nowe budynki klasztorne i przenieść tam zakonników. Dokument fundacyjny podpisał 22 IX 1771 r. A. Kochański, *526 lat dziejów miasta Tykocina na tle historii Polski*, Białystok 2013, s. 277. Zabudowania klasztorne stoją do dziś na skrzyżowaniu ul. Klasztornej i Bernardyńskiej.

⁴⁷ Na drugiej kępie narwińskiej w 1772 r. znajdowały się ruiny zamku, który wznosił król Zygmunt August. Został zniszczony w 1734 r. w trakcie najazdu tzw. partii mazowieckiej – przeciwników elekcji Augusta III, którego poparł Jan Klemens Branicki.

⁴⁸ Wieś po drugiej stronie Narwi.

Mostek z dylów	37	
Tamy kamiennej		68
Most od brodu pod Tatarami ^a z dylów	203	
<i>Summa facit</i>	1005	1143
Suma wraz złączona mostów z tamą łokci 2148		

Tak mosty drewniane z fundamentu zrujnowane, bo nawet pale ze wszystkim wygniły, którego gdyby śliże nie utrzymywały, niedawno kładzione, pewnie by ze wszystkim dawno opaść musiały. Z wierzchu dyle, jako i ze spodu pale nic nie warte, ze wszystkim pogniłe, przez które z ciężarem przejazd niebezpieczny. Podobnie i tama ze wszystkim [k. 329] zrujnowana, która pomocy znacznej i opatrzenia wielkiego dla siebie potrzebuje – tak w palach, jako też i dylach. Tenże most co do drzewa należy reparować i gdy potrzeba nowy stawić powinni w niższym opisanu wyrażeni.

	Mostu łokcie	
Miasto Tykocin to jest – mieszczani[e] łokci 178½ – Żydzi miejscy łokci 178½		357
Od klasztoru dawnej fundacji bernardyńskiej wieś Sierki		60
Tych wsi ta powinność, co należy do reparacyi mostu, wypisana jest z inwentarza starego <i>Anni Millesimi Sescentesimi Octogesi Septimi</i> ⁴⁹ [1687], która zawsze zachowywana była, aż do terażniejszego czasu	Broniszewo i Stelmachówek	42
	Wieś Pajewo	30
	Wieś Radule	48
	Wieś Leśniki ⁵⁰	24

^a W oryginale błąd pisarza: „talatarami”.

⁴⁹ Dokument bliżej nieznan. Nie zachował się do naszych czasów.

⁵⁰ Wsie Sierki, Broniszewo, Stelmachówek, Pajewo, Radule, Leśniki i Łopuchowo znajdowały się na południe od Tykocina. Należały do dóbr tykocińskich, do klucza stelmachowskiego.

	Wieś Sanniki	48
	Wieś Sawino	24
	Wieś Siekierki ⁵¹	48
	Wieś Złotoria ⁵²	78
	Wieś Łopuchowo	54
	Trzcianne ⁵³ , Nowa Wieś	72
	Klucz zakątkowski ⁵⁴	120
<i>Summa facit</i>		1005

Między temi mostami od miasta na kępie pierwszej kościół i klasztor księży bernardynów, z których kościół dla złych fundamentów i niebezpiecznego na tychże fundamentach utrzymania się na nowo wyżej opisaną fundacją z woli świętej pamięci Jaśnie Oświeconego Pana za konsensem Jaśnie Wielmożnego Biskupa Wileńskiego⁵⁵ jest rozebrany. Klasztor zaś w dawnej murów zostają sytuacji.

Dalej idąc mostami, wyżej wyrażonemi, kępa, na której zamek niegdyś obronny bywał, dla zrujnowania którego i trudności go utrzymania i reparacji rozebrany na fundację księży misjonarzy. Na tym miejscu rudera tylko i znaki dawnej wspaniałości, i pamiątka dobrej obrony.

⁵¹ Wsie Sanniki, Sawino i Siekierki znajdowały się na południowy wschód od Tykocina. Należały do dóbr tykocińskich, do klucza lipnickiego.

⁵² Wieś położona na południowy wschód od Tykocina. Należała do dóbr tykocińskich. Znajdował się tam folwark, który w 1772 r. był zastawiony.

⁵³ Wieś położona na północ od Tykocina. Była centrum klucza trzciańskiego.

⁵⁴ W 1701 r. na klucz zakątkowski składały się wsie: Łazy, Kislaki, Żuki, Szafranki, Frącki, Szelałówka. Inwentarz dóbr tykocińskich z 1701 r., Biblioteka Jagiellońska, sygn. 6247 III, s. 137–139.

⁵⁵ Ignacy Jakub Massalski (1727–1794) – biskup wileński (od 1762), referendarz wielki litewski (od 1754), przewodniczący Komisji Edukacji Narodowej (1773–1776) i członek Rady Nieustającej. Brał udział w konfederacji targowickiej. Powieszony w Warszawie w trakcie insurekcji kościuszkowskiej. I. Szybiak, *Massalski Ignacy Jakub*, [w:] *PSB*, t. XX, Wrocław 1975, s. 135–139.

[k. 329 v] Opisanie wszystkich cechów tykockich opłaty				
	Do dworu tykockiego		Do probostwa tykockiego	
	Złote	Grosze	Złote	Grosze
Cech magistracki do dworu nic nie płaci i owszem ^a burmistrzowi dawnemi przywilejami pozwolone jest od Najjaśniejszych Królów branie jarmarkowego				
Cech rzeźnicki i piekarski z prowentem do skarbu należącym przyłączeni są do pryncypalnej arendy tykockiej ⁵⁶				
Cech kuśnierski, czapnicki, krawiecki, szmuklerski, pończoszniczy przy samych tylko, z ich przywilejami, został Żydach, którzy także do pryncypalnej arendy z ich prowentem są przyłączeni				
Cech furmański i kupiecki do skarbu co rok, według praw swoich płacić powinni	10		16	
Cech kotlarski, kowalski, ślusarski, mosiężniczy, bednarski, tokarski, kołodziejski, konwisarski, rymarski obojej religii ludzi	18	18	16	
Cech szewski, garbarski, rymarski	60		30	
Oprócz tego Żydzi z tego cechu do kościoła wosku fun[tów] 18				

^a W oryginale: „owsiem”.

⁵⁶ Arenda – wydzierżawienie przez właściciela jakichś dochodów i niektórych praw (np. propinacyjnych) osobie, grupie osób lub instytucji. Arenda generalna lub pryncypalna grupowała całość dzierżaw na terenie dóbr tykocińskich i dopiero arendarze generalni poddzierżawiali (subarendowali) konkretne dzierżawy (np. karczmy) tzw. partykularzom. Właściciel dóbr zawierał z arendarzami generalnymi kontrakt na określony czas i na określonych warunkach. Przykłady takich kontraktów w dobrach tykocińskich por. Kontrakt arendy tykocińskiej z 1772 r.,

Cech ciesielski, stelmaski, snycerski, stolarski, szklarski, tokarski, bednarski, siedlarski, tracki, sitarski, młynarski i ozdarski ⁵⁷	20		16	
Cech rybacki płacić powinien według repliki	120		16	
<i>Summa facit</i>	228	18	94	

Powinności Żydów tykockich

Synagoga tykocka, pierwsza po krakowskiej w Koronie, ma władzę sądenia spraw nad wielu kahałami, przykahalkami i partykularzami, jednak zwierzchność Panom Tykocina względem nich sądy, po prawa, na dekreta i wszelką władzę jest zostawioną i dla każdego zachowaną.

Mostu połowę od bruku do starej fundacji bernardyńskiej idąc reparować, a gdy potrzeba i nowy budować są obo[*k. 330*]wiązani. Rynsztoki i ulice swoje koniecznie czyścić powinni.

Stółkowego każdy gospodarz z domostwa swojego po złotych szesnaście, a pokomornicy w pokomornym będący po złotych osiem^a corocznie każdy do arendy pryncypalnej płacić obligowani.

Komornicy i winnicy⁵⁸ u Żydów chrześcijanie, tak jako miejscy, tłoki odbywać zarówno z dawnych czas są obowiązani.

Kramarze z wielkich kramów⁵⁹ co rok płacą do arendy z każdego kramu po złotych czterdzieści, a ogólnicy i nieustannie kupczący według ugody z pryncypalnemi arendarzami. Rzeźnicy dawali

^a W oryginale: osm.

Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej: APwB], Kamera Wojny i Domen [dalej: KWiD], sygn. 2450, k. 55–56; Kontrakt arendy tykocińskiej z 1763 r., APwB, KWiD, sygn. 2450, k. 81–81v; Kontrakty arendy tykocińskiej z lat 1765–1768, APwB, Komisja Województwa Augustowskiego i Rząd Gubernialny Augustowski, sygn. 49, k. 27–28v.

⁵⁷ Ozdarz – dawne określenie śłodownika.

⁵⁸ Winnik – rzemieślnik zajmujący się gorzelnictwem.

⁵⁹ Jan Klemens Branicki wybudował przed synagoga tykocińską „wielkie kramy”, gdzie handlowali kupcy żydowscy. Inwentarz dóbr pozostałych po śmierci..., k. 320v–332v.

przed tym do dworu od każdego bydłęcia łopatkę i łoju kamieni⁶⁰ dwa. Teraz ten procent oddany do arendy.

Pogłowie⁶¹ płacą dwojakię, jedne według starej, drugie według nowej konskrypcyi Ichmościów Panów Komisarzów Rzeczypospolitej.

Arendy arendarze pryncypalni z partykularzami wraz złożywszy sumę płacą dwadzieścia siedem^a tysięcy złotych polskich.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

Archiwum Branickich z Białegostoku, sygn. 22-23, 35.

Archiwum Roskie [ARos], Akta Majątkowo-Prawne, sygn. 122.

Archiwum Skarbu Koronnego, dział LVI, sygn. 292.

Zbiór dokumentów pergaminowych [ZDP], sygn. 4146, 8932.

Zbiór Ignacego Kapicy Milewskiego „Kapicjana”, sygn. 41.

Archiwum Państwowe w Białymstoku [APwB]

Kamera Wojny i Domen [KWiD], sygn. 2450.

Komisja Województwa Augustowskiego i Rząd Gubernialny Augustowski, sygn. 49.

Biblioteka Jagiellońska

sygn. 6247 III.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław-Warszawa 1959.

Lustracja województwa podlaskiego 1602 r., wyd. M. Sierba, Warszawa 2017.

Potwierdzenie i rozszerzenie aktu nadania prawa magdeburskiego Orli (1643 r.), wyd. M. Sierba, „Przegląd Nauk Historycznych” 2012, R. XI, nr 1, s. 129–136.

^a W oryginale: siedm.

⁶⁰ Kamień warszawski wg konstytucji z 1764 r. stanowił 1/5 cetnara, sam zaś dzielił się na 32 funty. W dzisiejszych miarach wynosił około 13 kg 13 g. W drugiej połowie XVI w. kamień był lżejszy i ważył 12 kg 960 g. Również dzielił się na 32 funty. J. Szymański, *op. cit.*, s. 172.

⁶¹ Pogłowie – w znaczeniu pogłównie.

- Powinności miejskie Tykocina według inwentarza z 1727 r.*, wyd. M. Sierba, „Studia Podlaskie” 2013, t. XXI, s. 321–330.
- Powinności mieszczan tykocińskich według inwentarza z 1701 r.*, wyd. M. Sierba, „Przegląd Nauk Historycznych” 2016, R. XV, nr 1, s. 229–248.
- Volumina legum*, wyd. J. Ohryzko, t. VII, Petersburg 1860.
- Żydzi ziemi bielskiej w dokumentach XVII–XVIII w.*, wyd. A. Leszczyński, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1980, nr 4, s. 117–126.

OPRACOWANIA

- Brückner A., *Encyklopedia staropolska*, t. I, Warszawa 1990.
- Choińska M., *Spółceństwo miasta Tykocina w XVIII i XIX w.*, Białystok 2013 [rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. J. Maroszka, mps].
- Historia Polski*, t. II (1764–1864), cz. 4, red. S. Kieniewicz, W. Kula, Warszawa 1958.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, red. K. Lepszy, Warszawa 1957.
- Jabłonowski A., *Podlasie*, cz. 3, [w:] *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI, Warszawa 1910.
- Jarmolik W., *Znaczenie i funkcje Tykocina w XVI i XVII w. Królewska historia miasta*, „Białostoczczyzna” 1991, nr 3, s. 5–9.
- Katalog Teki Glinki*, cz. 1–3, oprac. T. Zielińska, Warszawa 1969–1971.
- Kochański A., *526 lat dziejów miasta Tykocina na tle historii Polski*, Białystok 2013.
- Konopczyński W., *Branicki Jan Klemens (1689–1771)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 404–407.
- Łupiński J., *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź 2011.
- Murawiec W., *Tykocin*, [w:] *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 392–396.
- Sierba M. (rec.), *Małgorzata Choińska, Powinności mieszczan w mieście królewskim, a w mieście prywatnym: przykład Tykocina w XVI–XVIII w.*, „Studia Podlaskie” 2008/2009, t. XVIII, „Studia Podlaskie” 2014, t. XXI, s. 385–396.
- Sierba M., *Powinności ludności wiejskiej dóbr orlańskich w latach 1585–1695*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2017, nr 47, s. 7–22.
- Sierba M., *Powinności mieszkańców radziwiłłowskiej Orli w latach 1614–1695*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 2017, t. XL, nr 1, s. 31–48.
- Sierba M., *Tykociński przytułek wojskowy w XVII w. – funkcje społeczne i militarne*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2015, nr 95, s. 89–98.
- Słownik języka polskiego*, oprac. S. Linde, t. I, cz. 2, wyd. 1, Warszawa 1808.
- Słownik języka polskiego*, oprac. S. Linde, t. I, wyd. 2, Lwów 1854.
- Szybiak I., *Massalski Ignacy Jakub*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XX, Wrocław 1975, s. 135–139.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2005.

MICHAŁ SIERBA

The Tykocin inhabitants' devoirs according to the inventory of 1772

This historical source edition refers to duties of people living in town Tykocin in Podlasie region. It is a fragment of inventory from 1772 which was written after the death of Tykocin owner – Jan Klemens Branicki. The edition is based on copy of document which was written in the municipal court register of Brańsk. This copy is stored in The Central Archives of Historical Records in Warsaw (AGAD) in collection Archiwum Roskie: Akta Majątkowo-Prawne with signature number 122. Mentioned duties refer to Christians and Jews living in Tykocin. In this fragment of inventory there were described duties paid in money, in nature or feudal services served by all kind of working groups. Edition also contains information about measures, order regulations, fairs in Tykocin.

Keywords: duties, Tykocin, small towns, Podlasie, Roskie Archive.